

ТЕХНОЛОГІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Крюкова О.В.

У статті розкрито сутність соціального розвитку особистості у ранньому юнацькому віці та його істотні характеристики. Представлено технологію психолого-педагогічного супроводу в створенні умов для соціального розвитку особистості у ранньому юнацькому віці. Доведено, що саме виявлення потреби у соціальному самовизначенні свідчить про досягнення особистістю досить високого рівня соціального розвитку. Розкрито зміст та структуру курсу за вибором "Кроки соціального самовизначення старшокласника". Визначено психологічні умови, принципи, форми проведення занять, вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Ключові слова: соціальний розвиток особистості в ранньому юнацькому віці, соціально-цінні якості особистості, психологічні механізми міжособистісного пізнання, розуміння і регуляції поведінки, соціальне самовизначення старшокласника, курс за вибором "Кроки соціального самовизначення старшокласника".

В статье раскрыты содержание социального развития личности в раннем юношеском возрасте и его существенные характеристики. Представлены технологии психолого-педагогического сопровождения в создании условий для социального развития личности в раннем юношеском возрасте. Доказано, что именно выявление потребности в социальном самоопределении свидетельствует о достижении личностью довольно высокого уровня социального развития. Раскрыто содержание и структуру курса по выбору "Шаги социального самоопределения старшеклассника". Определены психологические условия, принципы, формы проведения занятий, требования к уровню общеобразовательной подготовки учащихся.

Ключевые слова: социальное развитие личности в раннем юношеском возрасте, социально-ценные качества личности, психологические механизмы межличностного познания, понимания и регуляции поведения, социальное самоопределение старшеклассника, курс по выбору "Шаги социального самоопределения старшеклассника".

The article reveals the essence of social development of personality in early youth age and its essential characteristics. Presented the technologies of psychological and pedagogical accompaniment in creating the conditions for the social development of personality in early youth age. It is proved that it is the detection of the need for social self-determination indicates that achieving a high level of social development. Discloses the content and structure of the elective course "Steps of social self-determination". Defined psychological conditions, principles, forms of training, the requirements to the level of training of pupils.

Keywords: *social development of personality, social-valuable qualities, psychological mechanisms of interpersonal knowledge, understanding and control of behavior, social self-determination, elective course "Steps of social self-determination".*

Постановка проблеми. Сучасна школа покликана підготувати освічених, моральних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни. Разом із тим, як свідчать теоретичні і практичні дослідження, випускники, будучи добре поінформованими, володіючи предметними вміннями і навичками, в більшості не можуть самостійно орієнтуватися в життєвих ситуаціях, свідомо приймати рішення, відповідати за свої дії та вчинки, самостійно вирішувати життєві проблеми. У цих умовах стає очевидною необхідність орієнтувати виховання на надання цілеспрямованої допомоги старшокласникам в їх соціальному розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури показує, що на сьогоднішній день склалися передумови, що дозволяють здійснити теоретичне осмислення зазначеної проблеми: у закордонній та вітчизняній науці сформувалися підходи до визначення сутності соціального розвитку особистості (К.А. Абульханова-Славська [19], М.І. Бобнева [3], І. С. Кон [7], Г. Крайг [9], І.А. Персіанов [13], Д.І. Фельдштейн [21] та ін.); накопичений досвід у дослідженні окремих особистісних характеристик і психологічних факторів, що визначають соціальну розвиненість школяра: умов і факторів соціальної адаптації (Л.А.-Петровська [14]); різних проявів соціальної активності (А.К. Абульханова-Славська [19], Б.Г. Ананьєв [1], М.Й. Боришевський [17], В.А. Петровський [16], А.М. Прихожан [5]); умов і факторів соціалізації у контексті навчання і виховання особистості (І.С. Кон [7], Г.С. Костюк [8], С.Д.Максименко [11], А.В. Петровський [15]), особистісно-орієнтованого виховання (І.Бех [2], І. Якіманська [23]); розкриті стадії, етапи, періоди розвитку особистості дитини (Л.І. Божович [4], Л.С. Виготський [6], Д.Б. Ельконін [22]); зроблена спроба виявлення психологічних умов соціального розвитку особистості на різних вікових етапах (М.І. Бобнева [3], О.М. Волкова [20], Д.І. Фельдштейн [21]); розкриті проблеми взаємодії особистості та шкільного середовища (І.Д. Бех [2], В.А. Семиченко [18]); проблеми соціалізації і соціального розвитку особистості в колективі (Р.С. Немов [12], А.В. Петровський [15]).

Мета даної статті: об'рунтувати технологію психолого-педагогічного супроводу в створенні умов для соціального розвитку старшокласників.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Соціальний розвиток особистості у ранньому юнацькому віці – це процес, що включає, з одного боку, засвоєння існуючих форм соціального буття, формування юнака як представника спільноти, а з іншого, – формування і вдосконалення соціально-цінних якостей, що дозволяють молодій людині орієнтуватися у різних життєвих ситуаціях і домагатися позитивної самореалізації. Включення соціально-цінних якостей в структуру соціального розвитку дозволяє повніше осмислити мотивацію соціальної поведінки і в цілому виявити умови соціального розвитку особистості, спрямовані на гармонізацію її відносин з людьми і з собою. Соціальна відповідальність – це якість особистості, що виражається в усвідомленні і дотриманні норм, інтересів і цінностей своєї групи, у законслухняних устремліннях і високій груповій адаптивності. Соціальна відповідальність передбачає певну залежність від норм групи, відносин її членів до конкретної людини. Соціальна толерантність – якість особистості, яка полягає у терпимості до іншого світогляду, способу життя, поведінки, звичаїв, віросповідань і національності; у прийнятті, правильному розумінні і повазі інших культур, способів самовираження і прояву людської індивідуальності. Поняття толерантності не зводиться до індиферентності, конформізму, обмеження власних інтересів. Толерантність передбачає готовність прийняти інших такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі злагоди. Схильність особистості до злагоди передбачає готовність до соціального консенсусу, узгоджену поведінку, спрямовану на вчинення дій з урахуванням цінностей, інтересів і цілей інших соціальних суб'єктів. Ступінь узгодженості дій залежить від рівня розвитку групи, соціальної ситуації, діяльності лідера. Довіра до людей – це властивість особистості наділяти інших людей, їх можливі майбутні дії і свої власні дії властивостями ситуативної значущості та безпеки. Довіра до людей – це комунікативна відкритість людини, її готовність до діалогу. В кожному акті спілкування завжди присутня певна міра довіри; довіра виступає також вихідною умовою позитивності міжособистісних відносин, без чого відносини стають конфронтаційними. Соціально-особистісна прихильність нормам групи – якість особистості, яка виражається у позитивній оцінці свого перебування в групі, прийнятті групових цінностей, цілей, норм; позитивних почуттів і емоцій, які відчуває людина до групи; намірі діяти на благо цієї групи і зберігати своє членство в ній. Прихильність нормам може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Люди, які прихильні нормам у високому ступені, будуть вести себе дуже схоже, таким чином, зросте згуртованість групи; а люди, що занадто дотримуються норм, можуть прославитися конформістами.

Повноцінний соціальний розвиток старшокласника відбувається тільки тоді, коли кожна з цих фундаментальних якостей формується як безумовна форма активності людини, як самоцінність. Якість самоцінність формується за допомогою механізмів міжособистісного пізнання, розуміння і регуляції поведінки в ситуаціях міжособистісного спілкування: соціальна ідентифікація, соціальна рефлексія, емпатія, соціальна децентрація. Соціальна ідентифікація – психологічний механізм, який полягає в ототожненні людини з будь-якою соціальною групою або спільністю, прийнятті її цілей і системи цінностей, усвідомленні себе членом цієї групи або спільності. Соціальна рефлексія – психологічний механізм, що відображає уявлення людини про те, як її сприймають, оцінюють, розуміють інші люди, думки і переживання людини щодо особистості інших; здатність сприймати чужі і транслювати свої емоції, оцінювати ставлення людей один до одного і передбачати поведінкові реакції інших людей. Емпатія – психологічний механізм, функцією якого є проникнення у внутрішній світ почуттів іншої людини, співчуття, співпереживання. Соціальна децентрація – психологічний механізм, що виконує функції відособлення (але не відчуження) особистості від іншої людини або групи людей, забезпечуючи їй прийняття останніх без власної упередженості, проекції, ідентифікації. Соціальна децентрація забезпечує найбільш адекватне прийняття людини як іншої, планування і організацію ефективного спілкування з нею.

Емпіричне дослідження складових соціального розвитку старшокласників проводилося на базі шкіл міста Донецька і Донецької області. Всього у дослідженні взяли участь 775 досліджуваних у віці від 15 до 17 років, з них 414 учнів міських шкіл та 361 учень сільських шкіл. Результати дослідження відображені в публікаціях автора [10]. Аналіз результатів емпіричного дослідження свідчить про переважно середній рівень соціально-цінних якостей старшокласників, здатностей до емпатії, соціальної рефлексії і соціальної децентрації.

З метою формування в учнів сучасних моделей соціальної поведінки, соціально-цінних якостей, здатностей до емпатії, соціальної рефлексії, соціальної децентрації на основі сучасних підходів; допомоги старшокласникам у свідомому самостійному виборі своєї соціальної ролі в групі і соціальної позиції в системі соціальних відносин була розроблена навчальна програма курсу за вибором "Кроки соціального самовизначення старшокласника".

Соціальне самовизначення старшокласника – це процес усвідомлення ним власної соціальної ролі і соціальної позиції, наявних соціально-цінних якостей і співвіднесення їх з суспільними нормами і вимогами; вибір старшокласником своєї соціальної ролі в групі і колек-

тиві, чіткої соціальної позиції в системі соціальних відносин, включеність у цю систему. Виявлення потреби у соціальному самовизначенні свідчить про досягнення особистістю досить високого рівня соціального розвитку. Соціальне самовизначення старшокласника – це двосторонній процес: з одного боку, це форма самореалізації та самоорганізації школяра, з іншого, – результат психолого-педагогічного впливу в організації пізнавальної діяльності учнів.

Сьогодні школа здійснює перехід від навчально-дисциплінарної моделі організації педагогічного процесу до моделі особистісно орієнтованої. Суть особистісно орієнтованого виховання полягає в орієнтації на дитину як головну цінність і мету виховання, підтримці та розвитку суб'єктних властивостей й індивідуальності дитини, пробудженні творчого потенціалу особистості, стимулювання школярів до самостійного вирішення власних життєвих проблем у нестабільному, невизначеному соціумі. Спрямованість виховання до особистісної орієнтації означає прийняття положення, згідно з яким кожна дитина володіє необхідним виховним потенціалом, головне в тому, щоб допомогти їй у реалізації цього потенціалу, тобто забезпечити психолого-педагогічний супровід особистості на етапі її соціального самовизначення.

Психолого-педагогічний супровід соціального самовизначення старшокласника – це особлива сфера діяльності педагога, спрямована на прилучення юнака до соціально-культурних і моральних цінностей, на які він спирається в процесі самореалізації та саморозвитку, коли учням створюються умови для альтернативного вибору способів соціальної поведінки, продуктивного вирішення ними соціальних проблем, соціального зростання і адаптації. Основною сутнісною характеристикою супроводу виступає опора на внутрішній потенціал юнака як суб'єкта діяльності, на його можливість самостійно діяти і відповідати за свої дії, його вільний вибір альтернатив розвитку. Для здійснення вибору різних альтернатив розвитку необхідно навчити людину вибирати, допомогти їй розібратися в суті проблемної ситуації, виробити план рішення і зробити перші кроки.

Програма "Кроки соціального самовизначення старшокласника" спрямована на реалізацію особистісно-діяльнісного і компетентнісного підходів до навчання. Їх застосування на практиці означає, що формування готовності старшокласника до соціального самовизначення спирається на його індивідуальну своєрідність як суб'єкта пізнання і предметної діяльності. Здатність самостійно вирішувати конкретні проблеми в життєвих ситуаціях на основі ціннісного вибору альтернатив має для старшокласника особливий особистісний смисл і залежить від мотиваційних установок, які регулюють його дії та вчинки в цих

ситуаціях. Важливе значення при цьому мають принципи диференціації та індивідуалізації, гнучкості, активності. Принцип диференціації та індивідуалізації означає спрямованість на організацію спільної діяльності з урахуванням особистісних особливостей і запитів учнів та орієнтацією на розширення їх соціальних контактів. Принцип гнучкості дозволяє суб'єктам взаємодії гнучко реагувати на ситуацію, що змінилася, оволодіти нові соціальні ролі, змінити соціальну позицію. Принцип активності передбачає, що школяр освоює соціальні норми і навички поведінки тільки через особистий досвід, "проживаючи" їх, тому соціальне самовизначення може здійснюватися тільки за рахунок активних технологій навчання.

Зміст курсу структуровано за п'ятьма розділами: "Розвиток толерантності: вчимося розуміти і цінувати відмінності", "Беру відповідальність на себе", "Шлях до злагоди. Ефективна комунікація в умовах конфлікту", "Створення довіри у відносинах", "Створення ефективної команди. Соціально-особистісна прихильність нормам, цінностям і цілям колективу". Передбачено також вступне та узагальнююче заняття.

Загалом на вивчення курсу "Кроки соціального самовизначення старшокласника" відводиться 35 навчальних годин, по 2 години на тиждень. Кожний розділ програми включає теоретичну і практичну частину. Теоретична частина передбачає лекційний метод, практична – використання активних методів навчання (психологічних ігор і вправ). Серед запропонованого переліку психологічних ігор і вправ учитель може обирати ті з них, які найповніше відповідають умовам школи, потребам та інтересам учнів. Психологічні ігри і вправи можна виконувати після вивчення теоретичного матеріалу, або після вивчення певної його частини.

Розглянемо зміст програми більш детально.

Вступне заняття

Зміст навчального матеріалу. Актуальність проблеми соціального самовизначення особистості у ранньому юнацькому віці. Сутність понять "соціально самовизначення старшокласника", "соціальний розвиток старшокласника", "соціально-цінні якості особистості".

Психологічні ігри і вправи. "Готуємося до роботи", "Цілі навчання".

Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Учні пояснюють сутність понять "соціально самовизначення старшокласника", "соціальний розвиток старшокласника", "соціально-цінні якості особистості"; наводять приклади позитивного і негативного впливу поведінки людини (толерантної/ інтолерантної, відповідальної/безвідповідальної, конфліктної і т.ін.) на її відносини з іншими людьми; роблять висновки про особисту причетність кожного до самостійного вибору соц-

іальної ролі і чіткої соціальної позиції в системі соціальних відносин, включеність у цю систему на основі усвідомлення своїх життєвих цілей.

Розділ 1. Розвиток толерантності: вчимося розуміти і цінувати відмінності

Зміст навчального матеріалу. Поняття "толерантність" та "інтолерантність", їх критерії та ознаки. Декларація принципів толерантності. Компоненти і функції, види і рівні толерантності та інтолерантності. Характеристики толерантної та інтолерантної особистості. Толерантне спілкування, способи толерантного спілкування. Розуміння емоційного стану інших. Техніки встановлення і підтримки емоційного контакту із співрозмовником. Механізми прояву інтолерантності в спілкуванні і соціальній взаємодії. Типи толерантної взаємодії: діалог, співпраця та опіка. Модель розвитку толерантності особистості.

Психологічні ігри і вправи. "Схожі і різні", "Особисто я іноді буваю інтолерантним...", "Коли всі навколо інтолерантні...", "Я-висловлювання і Ти-висловлювання", "Як бути толерантним у спілкуванні?", "Управління емоціями", "Емблема толерантності", "Скульптура толерантності".

Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Учні пояснюють сутність понять "толерантність" та "інтолерантність"; називають критерії, ознаки, компоненти, функції і види толерантності та інтолерантності; дають характеристики толерантної та інтолерантної особистості, типів толерантної взаємодії: діалогу, співпраці та опіки; дають моральну оцінку випадкам інтолерантної поведінки, протидіють інтолерантним проявам поведінки; пояснюють модель розвитку толерантності особистості; відпрацьовують способи толерантного спілкування, техніки встановлення і підтримки емоційного контакту із співрозмовником; дотримуються правил толерантної поведінки, яка полягає у терпимості до іншого світогляду і поведінки, прийнятті, правильному розумінні і повазі інших людей, готовності взаємодіяти з ними на основі злагоди.

Розділ 2. Беру відповідальність на себе

Зміст навчального матеріалу. Поняття "відповідальність", "соціальна відповідальність особистості". Види відповідальності: індивідуальна, колективна, соціальна. Структура відповідальності. Характеристики відповідальної поведінки особистості. Відповідальність як моральна категорія. Вигоди, недоліки, наслідки взяття відповідальності на себе і перекладення відповідальності на інших. Страхи, які заважають прийняти відповідальність. Стратегії поведінки особистості в боротьбі з небажанням взяти на себе відповідальність.

Психологічні ігри і вправи. "Діаграма відповідальності", "Переправа", "Анкета", "Круїз", "Відповідати за іншого".

Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Учні пояснюють сутність понять "відповідальність", "соціальна відповідальність особистості"; називають види, характеристики, структуру відповідальності; пояснюють вигоди, недоліки і наслідки прийняття відповідальності на себе і перекладення відповідальності на інших; дають моральну оцінку випадкам безвідповідальної поведінки особистості; моделюють ситуації прийняття відповідальності; дотримуються правил відповідальної поведінки, яка полягає в усвідомленні і дотриманні норм, інтересів і цінностей своєї групи, високому рівні групової адаптивності.

Розділ 3. Шлях до злагоди. Ефективна комунікація в умовах конфлікту

Зміст навчального матеріалу. Поняття "соціальна згода", "схильність особистості до згоди", "конфлікт", "соціальний конфлікт". Характеристика, структура, функції і види соціальної згоди. Необхідність вироблення норм і правил узгодженої поведінки людей для співіснування і виживання. Дії, які порушують контакт, сприяють виникненню незгоди, конфлікту. Види конфліктів, динаміка розвитку конфлікту. Позитивний і негативний вплив конфлікту на особистість. Класифікація "конфліктних особистостей". Стратегії поведінки особистості при вирішенні міжособистісних конфліктів: компроміс, співробітництво, пристосування, змагання, уникнення. Способи і прийоми профілактики конфліктів. Способи конструктивного вирішення міжособистісних конфліктів. Оптимальна манера спілкування. Бар'єри сприйняття людьми один одного як перешкоди комунікації. Емоції і почуття, які істотно ускладнюють вирішення проблемних ситуацій. Техніки підтримки контакту і зниження емоційної напруги у співрозмовника. Стрес як реакція людини на конфліктну ситуацію і причина конфлікту. Психологічні чинники нормалізації стресу. Бесіда і дискусія в емоційно напруженій і конфліктній ситуації.

Психологічні ігри і вправи. "Згода, незгода, оцінка", "Сократівський діалог", "Отримуємо – віддаємо", "Я і конфлікт", "Ящик непорозумінь", "Міжгрупова зустріч", "Конфлікти і згуртованість", "Життєві вихи", "Міст", "Дослідження проєкцій", "Упередження", "Групова мозаїка", "Біла кордону", "Здатність до компромісу".

Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Учні пояснюють сутність понять "соціальна згода", "схильність особистості до згоди", "конфлікт", "соціальний конфлікт"; називають функції, види і структуру соціальної згоди, види і причини конфліктів, типи "конфліктних особистостей", бар'єри сприйняття людьми один одного як перешкоди комунікації; пояснюють необхідність вироблення норм і правил узгодженої поведінки людей для співіснування і виживання, пози-

тивний і негативний вплив конфлікту на людину, динаміку розвитку конфлікту, сутність стресу як реакції людини на конфліктну ситуацію, психологічні чинники нормалізації стресу; відпрацьовують прийоми профілактики конфліктів, способи конструктивного вирішення міжособистісних конфліктів, техніки зниження емоційної напруги у співрозмовника, техніки ведення конструктивної бесіди, дискусії в емоційно напруженій і конфліктній ситуації; дотримуються правил узгодженої поведінки, що проявляється в адекватній оцінці себе та інших, виборі оптимального варіанту вирішення проблеми (вигідного для обох сторін), позитивному виході з конфліктних ситуацій.

Розділ 4. Створення довіри у відносинах

Зміст навчального матеріалу. Поняття "довіра і недовіра особистості іншим людям". Види і типи, функції довіри і недовіри. Критерії і фактори довіри і недовіри особистості іншим людям. Психотехнологія створення довірчих взаємин: 1. Перше враження, правила першого враження. 2. Довіра як головний компонент психологічної дистанції, взаємовідносини особистості з представниками різних "кіл" психологічної дистанції. 3. Прийоми, що дозволяють легко налагодити контакт з малознайомою людиною, викликати її довіру. 4. Емпатія як здатність до розуміння емоційного стану іншої людини у формі співпереживання. 5. Соціальна рефлексія як уявлення людини про те, як її сприймають, оцінюють, розуміють інші люди, думки і переживання людини щодо особистості інших. 6. Мистецтво слухання: прийоми емпатійного, рефлексивного і нереклексивного слухання. 7. Майстерність конструктивної критики: правила конструктивної критики, характеристика ефективних критичних оцінок. 8. Мистецтво компліменту, правила компліменту. 9. Майстерність задавати питання і припинити розмову, не ображаючи співрозмовника. 10. Мистецтво невербальної комунікації.

Психологічні ігри і вправи. "Будемо знайомі!", "У твоїй руці моя рука ...", "Бачити руками", "Особлива довіра", "Прогулянка в стилі "шерпа"", "Я тобі довіряю", "Йдемо за компасом", "Унікальність кожного", "Мінне поле", "Рукоштовання всліпу", "Дистантне управління", "Крізь вушко голки", "Побоювання", "Спільна імпровізація", "Невелика подорож", "Підійди ближче", "Смуга перешкод", "Відверта розмова".

Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Учні пояснюють сутність понять "довіра і недовіра особистості іншим людям"; називають види і типи, функції довіри і недовіри, критерії і фактори довіри і недовіри особистості іншим людям; пояснюють психотехнологію створення довірчих взаємин: правила першого враження, невербальної комунікації, правила конструктивної критики і компліменту; відпрацьовують прийоми, що дозволяють легко налагодити контакт з малознайомою

людиною, викликати її довіру, прийоми емпатійного, рефлексивного і нерелексивного слухання, уміння задавати питання та припинити розмову, не ображаючи співрозмовника; вміння користуватися мовою жестів, мімікою, тілом для ефективної комунікації; вміння подивитися на себе з боку, очима товаришів, скорегувати звичне ставлення до самого себе; дотримуються правил поведінки, що сприяє створенню в групі атмосфери емоційної свободи, дружельюбності, комунікативної відкритості людини, її готовності до діалогу, довіри один до одного.

Розділ 5. Створення ефективної команди. Соціально-особистісна прихильність нормам, цінностям і цілям колективу

Зміст навчального матеріалу. Поняття "група", "колектив", "соціально-особистісна прихильність нормам групи", "командна взаємодія", "групове прийняття рішень", "цінності команди", "соціально-психологічний клімат". Соціально-особистісна прихильність нормам групи: причини її виникнення, стадії сформованості, рівні, компоненти, фактори, що перешкоджають її виникненню. Стадії розвитку команди. Істотні ознаки команди: взаємозалежність, згуртованість, синергія. Загальні принципи командної роботи. Ефективне спілкування в команді. Навички групової роботи. Зворотний зв'язок. Ролі в команді. Переваги та недоліки роботи в команді.

Психологічні ігри і вправи. "Рецепт хорошої групи", "Особистий багаж – ресурс групового розвитку", "Як мене бачать і розуміють інші", "Над прірвою", "Спільна розповідь", "Вирішуємо проблеми", "П'ять квадратів", "Наша команда", "Спільне зростання", "Упевненість", "Розвиток команди", "Географія команди", "Групове намисто", "Со-творчість", "Казка у шість кадрів", "Артіль художників", "Ніхто не знає, що я ...", "Об'єднання за якість", "Груповий малюнок по колу", "Асоціації з настроєм", "Мafia", "Повітряна катастрофа в пустелі", "Вчимося розуміти один одного", "Кольоровий стілець", "Відмінності, які об'єднують", "Мій внесок", "Я особливий? Це добре!", "Групова скульптура".

Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Учні пояснюють сутність понять "група", "колектив", "соціально-особистісна прихильність нормам групи", "командна взаємодія", "групове прийняття рішень", "цінності команди", "соціально-психологічний клімат"; називають стадії, рівні, компоненти соціально-особистісної прихильності нормам групи, фактори, що перешкоджають її виникненню; істотні ознаки команди, стадії її розвитку, загальні принципи командної роботи, ролі в команді; пояснюють значення прихильності людини нормам групи, ефективного спілкування в команді, переваги та недоліки роботи в команді; відпрацьовують навички ефективного спілкування, вирішення проблем і прийняття рішень, досягнення злагоди; навички індивіду-

альної та групової рефлексії; дотримуються правил поведінки, що сприяє створенню в групі почуття "ми", цілісності класу, і в той же час, поваги до ролі кожного учасника, приймаючи його недоліки і використовуючи сильні сторони.

Узагальнююче заняття. Діагностика досягнень учнів, змін, що сталися у їхній поведінці, внутрішньогрупової динаміки, отримання учнями зворотного зв'язку. Психологічні ігри і вправи. "Автопортрет", "Лист побажань", "Позитивні підсумки".

Орієнтовними навчально-виховними досягненнями учнів мають бути:

- усвідомлення власної соціальної ролі і соціальної позиції, наявних соціально-цінних якостей і співвіднесення їх з суспільними нормами і вимогами; усвідомлення власної причетності до свідомого, самостійного вибору своєї соціальної ролі і чіткої соціальної позиції в системі соціальних відносин;

- наявність мотиваційних установок, які регулюють дії та вчинки учнів у різних проблемно-конфліктних ситуаціях морального вибору;

- конкретні дії, вчинки, які проявляються у терпимості до іншого світогляду і поведінки, прийнятті, правильному розумінні і повазі інших людей, готовності взаємодіяти з ними на основі злагоди; усвідомленні і дотриманні норм, інтересів і цінностей своєї групи, високому рівні групової адаптивності; в адекватній оцінці себе та інших, виборі оптимального варіанту вирішення проблеми, позитивному виході з конфліктних ситуацій; дії та вчинки, які сприяють створенню в групі атмосфери емоційної свободи, дружельюбності, комунікативної відкритості, готовності до діалогу, довіри один до одного, почуття "ми", цілісності класу, і в той же час, поваги до ролі кожного учасника, приймаючи його недоліки і використовуючи сильні сторони.

Висновки

1. Соціальний розвиток особистості у ранньому юнацькому віці – це процес, що включає, з одного боку, засвоєння існуючих форм соціального буття, формування юнака як представника спільноти, а з іншого, – формування і вдосконалення соціально-цінних якостей, що дозволяють молодій людині орієнтуватися у різних життєвих ситуаціях і домагатися позитивної самореалізації. Включення соціально-цінних якостей (соціальна відповідальність, соціальна толерантність, схильність особистості до соціальної злагоди, довіра до людей, соціально-особистісна прихильність нормам групи) в структуру соціального розвитку дозволяє повніше осмислити мотивацію соціальної поведінки і в цілому виявити умови соціального розвитку особистості, спрямовані на гармонізацію її відносин з людьми і з собою. Повноцінний соціальний розвиток старшокласника відбувається тільки тоді, коли кожна з цих фундамен-

тальних якостей формується як безумовна форма активності людини, як самоцінність. Якість самоцінність формується за допомогою психологічних механізмів: соціальна ідентифікація, соціальна рефлексія, емпатія, соціальна децентрація. Аналіз результатів емпіричного дослідження складових соціального розвитку особистості у ранньому юнацькому віці свідчить про переважно середній рівень соціально-цінних якостей і психологічних механізмів соціального розвитку у старшокласників.

2. З метою формування в учнів сучасних моделей соціальної поведінки, допомоги у свідомому самостійному виборі своєї соціальної ролі в групі і соціальної позиції в системі соціальних відносин, була розроблена навчальна програма курсу за вибором "Кроки соціального самовизначення старшокласника". Програма курсу спрямована на реалізацію особистісно-орієнтованого і компетентнісного підходів до навчання, важливе значення мають принципи диференціації та індивідуалізації, гнучкості, активності. У результаті вивчення курсу старшокласники усвідомлюють власну причетність до свідомого, самостійного вибору своєї соціальної ролі і чіткої соціальної позиції в системі соціальних відносин; дотримуються правил толерантної, відповідальної, узгодженої поведінки, які сприяють створенню в групі атмосфери емоційної свободи, комунікативної відкритості, готовності до діалогу, довіри один до одного.

Перспективи подальших досліджень ми бачимо в експериментальному вивченні результативності психолого-педагогічного супроводу в створенні умов для соціального розвитку старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания : избран. психол. тр. / Б. Г. Ананьев ; под ред. А. А. Бодалева ; Рос. акад. образования, Моск. психол.-социал. ин-т. – М. ; Воронеж : Моск. психол.-социал. ин-т [и др.], 2005. – 431 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003 – 280 с.
3. Бобнева М.И. Психологические проблемы социального развития личности / М.И. Бобнева // Социальная психология личности. – М. : Наука, 1979. – С. 35-62.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович. – СПб. [и др.] : Питер, 2008. – 398 с.
5. Возрастная и педагогическая психология: [хрестоматия] / И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. – М. : Academia, 2005. – 367 с.

6. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6-ти т. / Л. С. Выготский ; [гл. ред. А. В. Запорожец]. – Т. 3. Проблемы развития психики / под ред. А.М.Матюшкина. – М. : Педагогика, 1983. – 367 с.

7. Кон И.С. Социализация и воспитание молодежи / И.С. Кон / Новое педагогическое мышление / [под ред. А.В. Петровского]. – М. : Педагогика, 1989. – С. 191-205.

8. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк ; под ред. Л.Н. Проколенко ; АПН СССР. – М. : Педагогика, 1988. – 301 с.

9. Крайг Г. Психология развития [Текст] / Грэйс Крайг, Дон Бокум ; науч. ред. пер. на рус. яз. Т. В. Прохоренко ; [пер. с англ. А. Маслов, О. Орешкина, А.Попов]. – СПб. : Питер, 2012. – 939 с.

10. Крюкова О.В. Особливості соціально-цінних якостей особистості в ранньому юнацькому віці / О.В. Крюкова // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2013.

11. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі : [в 2 т.] / С.Д. Максименко. – К. : Форум, 2002. – Т. 2 : Моделювання психологічних новоутворень: генетичний аспект. – К. : Форум, 2002. – 335 с.

12. Немов Р. С. Социально-психологический анализ эффективной деятельности коллектива / Р. С. Немов. – М. : Педагогика, 1984. – 201 с.

13. Персианов И. А. Социальное развитие школьников в процессе обучения : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Персианов Игорь Александрович. – СПб., 2000. – 235 с.

14. Петровская Л. А. Общение-компетентность-тренинг : избр. труды / Л.А. Петровская ; [ред.-сост. О. В. Соловьева]. – М. : Смысл, 2007. – 686 с.

15. Петровский А. В. Социальная психология коллектива / А. Петровский, В. Шпалинский. – Каунас : Швиеса, 1983. – 184 с.

16. Петровский В.А. Феномен субъектности в психологии личности : автореферат дис. ... доктора психологических наук : 19.00.11 / Ин-т пед. инноваций Рос. академии образования / В.А. Петровский. – М., 1993. – 70 с.

17. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі [Текст] : навч.-метод. посіб. / М. Й. Боришевський [та ін.] ; Інститут змісту і методів навчання, Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 1999. – 190 с.

18. Семиченко В.А. Психология социальных отношений [Текст] : модульный курс (лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) для преподавателей и студентов / В. А. Семиченко. – К. : Магістр-S, 1999. – 167 с.

19. Современная личность : социальные представления, мышление, развитие в норме и патологии / Рос. акад. наук. Ин-т психологи ; [отв. ред. К.А. Абульханова и др.]. – М. : Ин-т психологии РАН, 2000. – 100 с.

20. Социальная психология : [учебное пособие] / О.В. Глуздова, Е.В. Григорьева и др. ; под общей ред. Е.Н. Волковой. – М. : Высшая школа, 2007. – 341 с.

21. Фельдштейн Д.И. Психологические закономерности социального развития личности в онтогенезе / Д.И. Фельдштейн // Вопросы психологии. – 1985. – № 6. – С. 26-37.

22. Эльконин Б. Д. Психология развития : [учеб. пособие] / Б.Д. Эльконин. – М. : Academia, 2001. – 141 с.

23. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И.С. Якиманская ; отв. ред. М.А. Ушакова. – М. : Сентябрь, 2000. – 111 с.

УДК 159.923.2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Кулаков Р.С.

У статті представлено теоретичний аналіз сутності понять "самооцінка" та "рівень домагань", визначено їхній функціональний взаємозв'язок у формуванні та розвитку особистості, висвітлено психологічні особливості їх функціонального взаємозв'язку. Розкрито структуру самосвідомості особистості, під якою розуміється процес і результат усвідомлення особистістю самої себе, власної сутності й свого місця в системі численних соціальних зв'язків. Виділено основні структурні компоненти самосвідомості: образ "Я", самооцінка та рівень домагань, які визначають характер ставлення до себе як цілісного суб'єкта діяльності та поведінки, здатного до самопізнання і саморозвитку. На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень простежується процес розвитку складових самосвідомості особистості з урахуванням його особливостей на різних вікових етапах. Взаємозв'язок самооцінки й рівня домагань особистості розкривається через уточнення їх змісту. Встановлено значущість самосвідомості та її таких провідних конструктів як образ "Я" самооцінка та рівень домагань в професійному самовизначенні, які забезпечують репрезентацію суб'єктивної картини бажаного професійного майбутнього, образу професії, який формується в процесі тривалого самопізнання та забезпечує формування відповідного ставлення до свого минулого, теперішнього і майбутнього.

Ключові слова: образ "Я", самосвідомість, самооцінка, рівень домагань, особистість.